

**ПОЛІТИКО-ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В УКРАЇНІ:
ПОЛІВЕКТОРНІСТЬ, НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ, НЕСТАБІЛЬНІСТЬ**

Філософська-політична експлікація концептів „інститут”, „інституціоналізація” є актуальною для з'ясування сутності системних трансформацій в Україні. Параметри інституціоналізації демократичної якості політичного режиму в Україні є об'єктом цього дослідження. Аналізуються такі показники політико-інституціональних трансформацій в Україні, як полівекторність, невизначеність, нестабільність.

Ключові слова: інститут, інституціоналізація, трансформація, полівекторність.

Авксентьева Т.Г.

**ПОЛИТИКО-ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ТРАНСФОРМАЦИИ В УКРАИНЕ:
ПОЛИВЕКТОРНОСТЬ, НЕОПРЕДЕЛЕННОСТЬ, НЕСТАБИЛЬНОСТЬ**

Философско-политическая экспликация концептов „институт”, „институционализация” актуальна для выяснения сущности системных трансформаций в Украине. Параметры институционализации демократического качества политического режима в Украине являются объектом данного исследования. Анализируются такие показатели политико-институциональных трансформаций в Украине, как поливекторность, неопределенность, нестабильность.

Ключевые слова: институт, институционализация, трансформация, поливекторность.

Avksent'eva T.

**POLITICAL INSTITUTIONAL TRANSFORMATIONS IN UKRAINE: PRESENCE OF
MANY VECTORS, UNCERTAINTY, INSTABILITY**

Philosophical-political explication of concepts „institute”, „institutionalization” are actual for figuring out of essence of system transformations in Ukraine. The parameters of institutionalization of democratic quality of the political regime in Ukraine are the object of this research. Such indexes of political institutional transformations in Ukraine, as presence of many vectors, uncertainty, instability, are analyzed.

Key words: institute, institutionalization, transformation, presence of many vectors.

Для українського суспільства сьогодні, як і за часів набуття незалежності, проблема стабільності залишається серед найактуальніших. На межі 80-90-х років минулого століття був змінений вектор стратегії стабільності українського соціуму: від тотального до ліберального. Системні трансформації й донині визначають якість соціополітичних процесів в Україні. Причому, коли на початку 1990-х років демократичне завершення перетворень здебільше не викликало сумнівів у більшості вітчизняних дослідників, політиків, і навіть суспільство було охоплено станом на кшталт ейфорійного стосовно швидких і плідних дарунків демократії. З часом та мірою розвінчання швидких можливих перемог демократичного устрою була прийнята ідея про поліваріантність переходу від тоталітаризму/авторитаризму до демократії. Транзитологія сконцентрувала увагу на „драматургії переходу”, його темпах, затримках, перекосах та ін. Питання про набуття якості, котра може бути стабільною стосовно політичної системи та режиму відійшло на другий план. Тим більш відчутним для тих, хто досліджує суспільство, насамперед наше українське, як таке, що трансформується, є завдання систематизації методологічних підходів до розгляду демократії та спроможності подолати категоріальну невизначеність

цього поняття. М.І. Сазонов, який досліджує феномен демократії, наголошує, що ми стали свідками надзвичайної ескалації термінологічного та ідеологічного викривлення, епіцентр якого – термін „демократія”, який перетворився на „слово-ласку” і „слово-пастку” [1, с.83]. Однак набуття суспільством сталої якості все ж таки передбачає визначення/окреслення певних пріоритетів розвитку, аналіз і характеристику реального, а не віртуально-очікуваного модельного каркасу (базису) суспільно-політичної сфери.

Важливість політичного порядку, пошук способів його досягнення й укріплення є лейтмотивом не лише праці С. Хантингтона „Політичний порядок у суспільствах, що змінюються”. Питання про політичну стабільність можна назвати універсальним питанням політичної науки. У західноєвропейській традиції цей вектор сформувався Платоном і Арістотелем. Модернізація, що охопила з середини ХХ ст. практично всі країни світу, підштовхнула пошуки відповіді на пріоритетні питання розвитку. Спроби встановити демократичні моделі правління у країнах, що звільнилися від колоніального гніту, поразка цих проектів – також стала чинником активізації досліджень з цієї проблеми. Серед західних учених слід назвати хоча б найбільш відомих: Дж. Дьюї, Р. Даль, С. Хантингтон, Г. Алмонд, Ш. Ейзенштадт, Ф. Шміттер, А. Пшеворський та ін. У 1990-х рр. виникає новий аспект досліджень, пов’язаний із поваленням комуністичної системи. Можна згадати у зв’язку з цим роботи Ч.Ф. Ендрейна, Л. Даймонда, Дж. Бьюкенена, Е. Остром, Є. Мачкува, Р. Райха, Г. Хейла та інших. Дослідники на пострадянському просторі також виявляють інтерес до теми політичних трансформацій. Причому останнім часом, починаючи з кінця 1990-х рр., можна констатувати вщухання ейфоричних настанов стосовно захоплення демократією у її надто схематизованому варіанті. Українські та російські дослідники шукають свій шлях у з’ясуванні змісту тези С. Хантингтона про те, що найбільш важливим з того, що відрізняє одну країну від іншої у політичному сенсі, є не форма правління, а ступінь керованості [2, с.31]. Можна виділити нароби М. Сазонова, О. Фісуна, І. Поліщука, В. Полохало, Н. Ротар, Д. Москвіна, А. Мелвіля, М. Ільїна, М. Лебедевої, О. Лукіна, О. Шаброва.

Отже, дослідницький інтерес, на нашу думку, важливо спрямувати саме на виявлення реального стану процесів трансформацій у соціополітичній сфері українського суспільства. Метою цього аналізу є з’ясування параметрів інституціоналізації, які вже набули чинності у сучасному українському суспільстві, окреслення характеристик інституціоналізації та з’ясування можливих цілеспрямованих впливів з боку основних суб’єктів політичної дії на прискорення набуття сталої демократичної якості як політичною системою, режимом, так і соціумом у цілому. Слід визначитись стосовно того, що ми розуміємо під категорією „політичний інститут” та відповідно „інституціоналізація”.

Під інститутом часто розуміють саме організаційну форму об’єднання людей до особливої асоціації. Однак при цьому практично забувають про те, що інститут – це „модель системи відносин та спілкування людей”, що спирається на спільні цінності, раціональні „норми” [3, с.105]. Отже, у понятті „інститут” поєднуються одночасно й організація й правила, за якими ця організація функціонує.

Під поняттям „трансформація політичної системи” слід розуміти залежне від ендогенних та екзогенних чинників перетворення однієї системи в іншу. Під час цього перетворення, як уже зазначалося, може змінитися їхній вектор, а кінцевий результат не можна передбачити. Початком трансформації є проголошення часткою політичної еліти або владою в цілому необхідності структурних змін у різних сферах суспільного життя. Під цей запит формується новий інституціональний каркас/базис. Українською є легітимація цього комплексу дій згодою більшості громадян країни. Ця згода може висловлюватися на референдумі, у новій Конституції, установчих зборах та відповідних попередніх легітимізуючих нову модель владно-політичного стану виборах.

Для сучасного українського суспільства важливим є саме аспект завершення трансформацій – досягнення політичною системою стану сталого функціонування, коли

їхні характеристики й якості вже є незворотними. А. Пшеворський зауважував, що „стала демократія є лише одним із можливих наслідків процесу руйнування авторитарних режимів” [4, с.62].

Питання про таку дихотомію має у політичній науці глибоке історичне коріння. Ще Арістотель, розмірковуючи про правильні й неправильні форми правління, визначив кількісний (за формою) та якісний (за змістом) показники (критерії) [5]. У визначенні порівняння форм правління, за Арістотелем, ми бачимо, що за зовнішньо-організаційним показником – кількістю тих, хто управляє, – схожі: монархія та тиранія, аристократія та олігархія, політія та демократія. Однак за якісним параметром вони докорінно різні: у чиїх інтересах влада реалізується, та чи обмежена вона нормами, законами, тобто, за Арістотелем ми можемо акцентувати увагу саме на тому, що має сенс стосовно правил, настанов, за якими організація (форма правління у цьому випадку) функціонує.

Рельєфно цю думку висловлює у роботі „Про дух законів” видатний французький мислитель Ш.-Л. Монтеск’є [6]. Загальновідомим є той факт, що він вбачав саме у душі народу основну складову, підґрунтя того, як живе той чи інший народ, яку він має форму політичного устрою. На його думку, існує природа та принципи правління, тобто те, як влада організована, та те, яким почуттям, якими правилами поведінки керуються люди у питаннях управління спільними справами. Філософ наголошує, що коли розпадається принцип правління, відповідно розпадається й природа. Визнаючи неприродність для людства такої форми як деспотизм, Ш.-Л. Монтеск’є зауважує, що коли закони дурні, а люди ледачі, то їх неодмінно перетворять на рабів. Отже, можемо констатувати доленосність для якості життя людей у будь-якому соціумі дотримання певних „правил гри” у сфері політичного, у сфері управління спільними справами.

Для західної політичної науки така дихотомія у розумінні політичних інститутів є природною. Ключовим елементом політичної системи визначаються саме інститути, вони виконують чітко означені функції. Серед визначальних підходів ми можемо вказати, наприклад, погляд Г. Алмонда та Дж. Пауелла, які під системою розуміють сукупність інститутів (парламенти, бюрократію, суди), які формулюють і втілюють у життя колективні цілі суспільства або груп, які у ньому існують [7, с. 38]. Інший підхід демонструє позиція Е. Хейвуда, який визначає інститут як сукупність настанов, правил, які забезпечують правильну і передбачувану поведінку [8, с.19]. Слід також пригадати й класичну роботу С. Хантингтона „Політичний порядок у суспільствах, що змінюються”. Дослідник особливо відзначав важливість концепту „інститут” саме для складних, багатоскладових суспільств, де існує висока вірогідність конфліктів на підґрунті розбіжностей ціннісних уподобань. Саме інститути у таких суспільствах сприятимуть подоланню розбіжностей та підтримують єдність зсередини соціуму, який знаходиться під впливом конфлікту інтересів і цінностей [2, с.31]. Стабільний суспільний стан повинен бути інституціоналізованим. С. Хантингтон говорить про інститути як сталі, значущі та як такі, що відтворюють форми поведінки. Вони спрямовані водночас не лише на запобігання розпаду суспільства, а й на збереження організаційного порядку. Організація ж може діяти, або на користь загальноприйнятим правилам, або всупереч їм.

Наприкінці минулого століття представниками неінституціонального аналізу у політичній науці – Дж. Б’юкененом, Д. Нортон, Р. Коузом – було проведено принципову різницю та розмежування між інститутами як правилами гри, як утвореними людьми межами, завдяки яким організуються взаємовідносини між людьми, з одного боку. З іншого боку, організаціями, що у цих межах „правил гри” функціонують та спрямовані на спільну для цього суспільства мету. Знову таки ми можемо пригадати позицію Арістотеля та визначити єдиний вектор методологічного підходу. Відомо, що обидва зазначені феномени принципу правління структурують життя людини і суспільства, однак нормативні обмеження „принципи правління”, якісний критерій правління є первинним по відношенню до політичної організації. Як метафорично влучно визначає Д. Є. Москвін, є сутнісні принципіві розбіжності між організаційними формами і правилами „політичної

гри”, як є різниця між футбольною командою та правилами гри у футбол. Вони взаємодіють, однак їх не можна звести до чогось єдиного [9, с.5]. Саме правила визначають характер гри. Від них залежать засоби взаємодії між учасниками гри, встановлюються обмеження стосовно використання ресурсів, стратегій, інжиніринга у боротьбі за досягнення або ж за утримання/збереження влади.

Для суспільств, що трансформуються, вкрай важливими є процес інституціоналізації, завдяки якому правила, норми, процедури набувають сталості та сприймаються всіма суб'єктами політичної взаємодії як єдино припустимі. Кінець-кінцем інститути, що набули сталості у процесі інституціоналізації відповідатимуть умовам динамічного типу стабільності політичної системи. Вони зможуть адаптуватися до змін та водночас самі будуть змінювати умови існування суспільства та політичної системи зокрема. Стосовно демократичного вектору трансформації А. Пшеворський відзначає, наприклад, що визначальним кроком на шляху до демократичної держави є передавання влади від групи осіб зводу правил [4, с. 33]. Слід погодитись із позицією, згідно з якою демократизація за характером свого перебігу означає інституціоналізацію [10, с.126]. Причому для країн, що трансформуються, де трансформації носять полі векторний характер, та йдеться не про збереження сталого стану, а про набуття такого стану, який може бути стабільним, - питання про інституціоналізацію має, на наш погляд, найактуальніше значення.

В Україні, як, до речі, і в Росії, параметри інституціоналізації, що були задані конституціями, на жаль, не сприяли набуттю сталості. Як характеризують цей стан деякі дослідники, наприклад, Д. Москвін, – це стан інституціональної невизначеності. Відбувалася формалізація інститутів. Відповідно основні суб'єкти політичної взаємодії не знаходять згоди та компромісу навіть стосовно політичних і поведінкових процедур, правил. Правила можуть постійно, або кризово/випадково змінюватися.

Отже, питання про інституціоналізацію для набуття стабільності політичної системи та режиму в Україні має особливе значення. Проблема полягає у тому, що сьогодні спостерігаються розбіжності між формальним і реальним станом та параметрами інституціоналізації. Крім того, процеси трансформації характеризуються полівекторністю, невизначеністю та нестабільністю. Слід погодитись з А. Пшеворським у тому, що інституціоналізація може відбуватися за умови укладання інституціональних пактів [4, с.32]. Таким пактом є конституція, яка фіксує правила гри, що формалізуються у суспільстві.

В Україні (як, до речі і в Росії та деяких країнах Центральної Європи) відбулося прийняття основними суб'єктами системи інститутів всупереч їх власній політичній доцільності. Інституціоналізація формальних норм, що утворюють правове поле існування політичного режиму, є лише одним боком набуття стабільності. Однак як у політичній, так, наприклад, і господарській практиці правове поле доповнюється динамічною системою неформальних норм, домовленостей. Лише разом ці формальні та неформальні норми/інститути складають єдину систему та забезпечують дієздатність режиму. Моральні норми, стереотипи поведінки, традиції – це власне те, що за Ш.-Л. Монтеск'є складає дух народу та багато в чому забезпечує дієздатність формальних інститутів.

В Україні ми спостерігаємо, на жаль, формалізацію не лише інститутів демократії, а й навіть формалізацію самої ідеї демократії. На нашу думку, останнє є загрозливим для перспектив стабілізації в українському суспільстві саме демократичного вектору розвитку. Сьогодні протиріччя між формальним і реальним у плані інституціоналізації підсилюють полівекторність трансформації та непередбачуваність їхніх результатів. Можемо констатувати, що укріплюється одна з ключових ознак нестабільного політичного режиму – через невизначеність як системну якість можлива швидка деструкція соціополітичного цілого та зміна/заміна вже набутих параметрів розвитку. У практично-політичному плані це означає високу вірогідність зняття протиріччя установленням нового авторитарного режиму радикального типу. Це можливо, коли перманентна та досить млявий перебіг кризи викликає втому як пересічних громадян, так і

представників еліт, а харизматична особистість може сприяти поверненню ситуації „патронального президентства” (Г. Хейл) [11, с.6]. Інший шлях, на думку, приміром О. Пасхавера, передбачає поступове набуття суспільством і політиками, зокрема зрілості, яка, як ми вважаємо, полягає у подоланні полівекторності трансформації, невизначеності інститутів та, відповідно, набуття ознак динамічного типу стабільності українським суспільством та політичним режимом.

Політичний порядок залежить частково від співвідношення між розвитком політичних інститутів і мобілізацією нових суспільних сил до політики. Модернізація не завжди веде до вільної конкуренції та демократії. У політичному плані може спостерігатися „ерозія демократії” та тенденція до встановлення автократичних, військових або однопартійних режимів. Про це попереджав С. Хантингтон [2, с.4]. Отже, з ключових аспектів політичної модернізації, що виділені С. Хантингтоном, - раціоналізація авторитету, диференціація структури, масова участь у політиці – те, що відрізняє політично-сучасні суспільства від суспільств минулого, реалізуються не всі однаково [2, с.51]. Більш-менш виявляється політична активність та мобілізація масового елемента, однак раціоналізація, інтеграція та диференціація залишаються фікцією. Те, що було визначено С. Хантингтоном стосовно країн, що розвиваються, ще до повалення комуністичної системи, на нашу думку, є актуальним і дотепер для українського суспільства та до його політичної сфери, зокрема. Модернізованість (modernity) породжує стабільність, однак самий процес модернізації породжує нестабільність. Отже, зрозуміло, що ми й сьогодні відчуваємо те, що зусилля із набуття модерніти є джерелом політичного безладу.

Слід пригадати афористично визначений У. Черчилем парадокс демократії як „недосконалої форми правління”. Ця система навмисно компромісна, надто неповоротка, водночас надто гнучка, не тяжіє до простих рішень, однак саме вона виявляється вельми оптимальною для адаптації до змін. Важливо у змісті трансформації зрозуміти прагматичний вектор демократизації: ідея демократії не є самоціллю, демократизація надає засоби для забезпечення надійних і гідних умов для існування людини та розвитку конструктивних можливостей сучасної політики. Таким чином, за умов реалізації демократичних механізмів та інститутів можлива ефективна державна політика у напрямку втілення критеріїв прогресу у розвитку суспільства, а саме: забезпечення прав людини, економічне зростання, рівність доходів і загальний добробут. Високі ідеали та цілі, що асоціюються із демократією (народовладдя, індивідуальні свободи, права людини, ненасильницьке розв’язання конфліктів) не гарантуються демократією. Демократія створює умови для досягнення цих цілей на рівнях політики, окремих груп, громадян. Відбудеться це чи ні, залежить від того, за яких умов відбувається політичний процес, які сили і за якими правилами братимуть участь у цих процесах. Політичні процедури, здібності громадян, правила взаємодії: формальні та неформальні політичні інститути – все це має значення для визначення вірогідності позитивних результатів трансформації у напрямку демократії.

Невизначеність і нестабільність на шляху до стабілізації демократичних інститутів підсилюється тим, що вони не запрограмовані на запобігання повернення до авторитаризму. Р. Райх справедливо називає демократією процедурою встановлення правил гри [12, с. 82]. Основні функції демократії: чітко визначати суспільне благо, діяти заради нього та сприяти розвитку суспільства та рівноправ’я громадян. Демократія більшою мірою, ніж інші політичні процедурні форми дозволяють громадянам колективно обговорювати питання, що в економічному плані стосуються принципів розподілу суспільного пирога і визначають, які правила необхідно застосовувати щодо приватного статку, а які – щодо суспільного [12, с. 82]. Отже, вільні та справедливі вибори – це ще не все у демократії, основним є те, що така система правил гри дозволяє громадянам досягати того, чого можна досягти лише об’єднавшись заради загального блага. На нашу думку, це – основний параметр демократичних трансформацій, який повинен

актуалізуватися у політичній свідомості українського народу. Причому з безлічі інститутів, які мають утверджувати демократію, найважливішими для української реальності, на нашу думку, є ті, які визначали Р. Даль і Й. Шумпетер: структурні заходи політичної демократії, що сприяють забезпеченню народної участі у політичному житті та ефективній конкуренції у цій сфері, інституціоналізація групового конфлікту, суперництво на виборах, свобода інформації, наявність можливостей для формування опозиції, не репресивний характер поліції та армії [13, 14]. Втім, не дивлячись на надзвичайну важливість останнього аспекту, це вже предмет подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сазонов Н.И. Западные демократии / Н.И. Сазонов. // Сравнительная политика. Основные политические системы современного мира /Под общ. ред. В.С. Бакирова, Н.И. Сазонова. – Харьков: ХНУ имени В.Н. Каразина, 2005. – 592 с. – С.81-120.
2. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах / Сэмюэль Хантингтон. – М.: Прогресс-Традиция, 2004. – 480 с.
3. Социологический энциклопедический словарь. На русском, английском, немецком, французском и чешском языках /под ред.-коорд. акад. РАН Г.В. Осипова. – М.: Изд. Группа ИНФРА-М-НОРМА, 1998. – 448 с.
4. Пшеворский А. Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке / А. Пшеворский: пер. с англ. – М.: РОССПЭН, 2000. – 320 с.
5. Аристотель. Политика / Аристотель // Сочинения : В 4-х т. — М. : Мысль, 1983. — Т. 4. — 830 с. — С. 375-644.
6. Монтескье Ш.-Л. О духе законов / Ш.-Л. Монтескье // Избр. соч. – М.: Госиздат, 1955. – С. 159-733.
7. Алмонд Г., Пауэлл Дж., Стром К., Далтон Р. Сравнительная политология сегодня. Мировой обзор. / Г. Алмонд, Дж. Пауэлл, К. Стром, Р. Далтон [сокр. пер. с англ. А. С. Богдановского, Л. А. Галкиной; под ред. М. В. Ильина, А. Ю. Мельвиля]. — М. : Аспект Пресс, 2002. — 537 с.
8. Хейвуд Э. Политология: Учебник для вузов / Э. Хейвуд. [пер. с англ. под ред. Д.Г. Водолазова, В.Ю. Бельского. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. - 544 с. – (Серия „Зарубежный учебник“).
9. Москвин Д.Е. Институциональная неопределенность как результат трансформации политической системы России // Гос. управление. Электронный вестник. Вып.7. – 2006. – 15 февраля. – С.1-8.
10. Фисун А.А. Демократия, неопатримониализм и глобальные трансформации /А.Ф. Фисун. – Харьков: Константа, 2006. – 352 с.
11. Хейл Г. Президентский режим, революция и демократия / Генри Хейл // Pro et Contra. – 2008. – №1 (40). – январь-февраль. – С.6–21.
12. Райх Р. Как капитализм уничтожает демократию / Р. Райх. // Pro et Contra. – 2008. – № 1 (40). – С. 81-85.
13. Шумпетер Й. Капитализм, социализм и демократия /Й. Шумпетер. – М. : Прогресс, 1995. –476 с.
14. Даль Р. Поліархія. Участь у політичному житті та опозиція / Р. Даль. – Харків : Вид. група „РА– Каравела”, 2002. – 216 с.